

HRVATSKE NARODNE PRIPOVIJETKE – BUNJEVAČKE (NARODNO DUHOVNO BLAGO)

MAJA ALUJEVIĆ
Etnografski muzej Split
Iza lože 1
21000 Split-HR

UDK 398:82(091)
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
Primljeno: 11.05.1999.

... ” Danas kada živimo puno bolje nego prije, a pogotovo na selu, narodna pripovijetka nestaje” ...

... “Čim sam zagazio u sakupljanje narodnog blaga bio sam svjestan da bilježim njegove posljednje titraje i uglavnom ono što je na izdisaju, jer se pod uplivom niza okolnosti usmeno kazivanje, njegova tajna i čarolija – gubi. Na žalost, sreo sam sasvim mali broj pravih kazivača koji su održavali duh naroda kroz vjekove. Ponekad mi se činilo da su oni pravi izumrli i da je do mene doprla samo legenda o njima. Možda ovo zvuči odveć pesimistički, a može se razumjeti i drugačije – da je, recimo, pravo narodno blago potpuno izumrlo. Uostalom, to je u izvjesnom smislu točno, pogotovo ako imamo u vidu minula vremena, međutim ja znam da se ono sumira i rasprostire u jednoj drugoj formi pod uplivom današnjeg života i raznih medija kojima smo izloženi, ali to traži drugačije sakupljače i obrađivače nego što sam bio ja. Novo vrijeme donosi novu bajku, jer čovjek bez bajke ne može živjeti ... (B. Vujkov)

Balint Vujkov (1912-1987), jedna je od najsvestranijih, najdarovitijih i najplodnijih osoba u književnosti Bačkih Hrvata (Bunjevaca) koja se posljednjih pola stoljeća s puno žestine i uz mnogo napora borila kako za fizičku tako i za umjetničku egzistenciju u zagušljivom podneblju provincijske vjetrometine, zvane Sjeverna Bačka.

Obrazovanjem pravnik, eksponiran u javnom životu kao jedna od vodećih figura bunjevačkog puka, Vujkov je uspijevao s neprekinutim intenzitetom baviti se literaturom i poslovima oko nje. Bio je sastavljač i suradnik brojnih pučkih kalendara, urednik časopisa koje je ponekad sam ispunjavao od korica do korica, pjesnik, novelist i romansijer, ali najvažnije i najvrjednije što je učinio je sakupljanje i obrada hrvatskih (bunjevačkih) narodnih pripovijedaka.

Taj opus koji bilježi preko tri tisuće tiskanih stranica rezultat je izuzetnog samoprijedora, fizičkog napora, isto tako izuzetnog poznavanja jednog tla, ljudi i prilika, a najzad ponajviše velikog književnog talenta Balinta Vujkova.

Jer godinama lutati s bilježnicom i olovkom po selima i salašima Vojvodine, pronalaziti ostarjele i zaboravljene pripovjedače, prosjediti noći po prelima i pripovjedačkim seansama, slušati jednu istu fabulu u desetak verzija i onda nepogrešivo, majstorskom rukom kreirati literaturu velike umjetničke

vrijednosti, to je podvig koji zasigurno zavrjeđuje biti i šire poznat, ako ne zbog Balinta Vujkova, a ono zbog fenomena vitalnosti, bogatstva i originalnosti umjetničkog duha jednog dijela hrvatskoga naroda koji je u konglomeratu drugih nacionalnosti stoljećima opstajao i opstoji, i čuva svoju nacionalnu autohtonost i energiju.

Prilično je teško točno fiksirati neko određeno vrijeme u prošlosti kad se prvi put javljaju pripovijetke sačuvane do danas. Sigurno je jedino, da one, kao jedan od oblika manifestiranja narodnog duha, egzistiraju među bunjevačkim Hrvatima u razdoblju onakva života kakav je jasno vidljiv iz njih samih, te da odumiranjem tog načina života počinje presahnjivanje njihovih vrela.

Pripovijetka se rađa u predahu od posla, na svinjarenju, za dugih zimskih večeri, na prelima, u vjetrenjačama, uz rakiju u pecarama. Da bi najbolje izrazio sve svoje najintimnije maštarije i želje, svoje mudrovanje o pravdi, ljepoti, dobroti, Bunjevac se služi formom pripovijetke.

Tko zapravo stvara? Stvara isključivo sirotinja, nadničari, sluge, čobani, svinjari gonjeni najelementarnijim i najmoćnijim nagonom: težnjom za boljim životom. Bogataš nikada nije stvorio niti jedne priče. On ponekad i poneke sluša da ga zabavlja i to je sve što traži od nje.

Gazde inače dobar dio svog vremena provode u gradu, žive drugačije i raznovrsnije, i distance se ljubomorno održavaju. Zato bi se s pravom moglo reći: bunjevačke narodne pripovijetke su – pripovijetke bunjevačke sirotinje.

Stvaralački proces prilikom stvaranja ovih pripovijedaka istovjetan je kao i kod drugih naroda i njegovi akteri bi se po Balintu Vujkovu klasificirali ovako: S t v a r a t e l j i – daroviti “ umjetnici” sa darom stvaranja, lijepog iznašanja, te dobrog pamćenja. D o s t v a r a t e l j i - koji imaju samo dvije zadnje osobine. Njihova kreativna snaga sastoji se u moći da svaku fabulu koju čuju, transponiraju, onako kako je najprikladnije obzirom na trenutne slušače, vodeći računa o vremenu, ambijentu, i nijansama shvaćanja najuže sredine. Njih ima najviše. P r e n o s i t e l j i su zapravo posjednici “magnetofonskih vrpci” u glavi i njihova aktivnost je isključivo reproduktivna.

Umjesto posebnog slova o ličnostima pripovjedača dovoljno je upozoriti na njihove spiskove sa kraćim, konvencionalnim podacima o njihovim godinama, zanimanju, mjestu, koji se nalaze gotovo u svakoj knjizi. Ti ljudi, od kojih je Vujkov bilježio, svi su u životu prošli svakojake nedaće, bili i ostali siromašni, nadničari, čobani, kočijaši.

Ovi spiskovi su zanimljivi i istovremeno tužni, iz razloga što su to imena “posljednjih Mohikanaca”, čiji jedan oblik narodnog dara izumire sa njima.

Obzirom da pripovijetke potječu od puka, posve je prirodno da je socijalni motiv time i najžešće zastupljen.

Uostalom da bi se bolje razumjelo o čemu se zapravo radi u samim pripovijetkama, nekoliko citata bolje govore nego sva prepričavanja o njima:

“Stari ljudi su pripovijedali kako je to kadgod bilo. Svita naritko, zemja se nije baš zdravo radila, pa parloga dokle ti oko dovaća, i di motikom udariš tamo je zemlja tvoja, dokle izoreš, dotle ti je marginj...” (“Bogataševo maslo”)

“Bio tako jedan gazda al tvrd da je i od sebe žalio zalogaj. Kad mu zdravo škrobuću criva, on prigrize što god da trbu samo poplaši, pa tako privari sebe. Di ne bi onda drugoga!” (“Pogodba je pogodba”)

“U staro vrime živio jedan siroma momak, koji nigdi nikog nije imao. Kad je došlo vrime da se ženi, on izgubi još i službu. Drugi bi se možda i uplašio života, al je ovaj momak osim nevolje ritko kad ubardo i drugo, pa ga nevolja ni sad nije iznenadila. Oženi se on, pa sastavi sirotinju sa sirotinjom, ali sad bar ima druga u životu. Njemu je šepica, a njoj marama na glavi strija, a obadvojima široko i visoko nebo i što mogu početi nego službu tražiti.” (“Zmaj i sluga”)

“E kaže, bio jedan popo krivog vrata, a iskrivio mu se što je nos uvijek zabado u tuđe stvari. Bio je lakum, pa ni hrčak se ne bi moglo s njim uštrkljivati, kad popo počne vući u svoje jame, pa se čudo obogatio.” (“Kad popo čisti od grija”)

Vrlo česti su i obiteljski motivi. Najčešće ih raspredaju žene pripovjedači, u snažnom patrijarhalnom i arhaičnom tonu opisujući svaki detalj. Sve je čedno, suzdržano i strogo jednostavno,-prirodno i neposredno. Ljubav momka i djevojke, odnos muža i žene, roditelja i djece. Slušaju se roditelji pri izboru, ali se i samostalno rješava po cijenu žrtava (on siromah, ona bogata ili obrnuto), pati od maćehe, svađaju se loša žena i dobar muž i obrnuto, rješavaju se problemi dječje i staračke samohranosti i sve to je potkrijepljeno dodatnim komentarima:

“Zato pretelju, što si ti jedan vrag, a moja žena tri. I baš ti fala što ćeš me odnijeti, s jednim će valjda biti lakše neg s tri, al teško i tebi i meni ako žena dozna šta smišljamo.” (“Smrt i kum”)

“E valja bi i crvu lakat znao pronaći, al te ženske poslove nikako.” (“Pupko”)

”Nek divojkom plete side kose, ne triba za nju veća kaštiga - kaže on.” (“Pupko”)

”I bijo tako jedared u davna vremena jedan teški bačkoš, a u njega dva sina. Dva sina, a dva običaja u tom selu: prvi sin dobija sve posli očeve smrti, a drugi širom otvorenu kapiju pa napolje iz gazdinstva. Prvom sinu i slime i debelo time, a drugom, el ako ti ima više dice, put pod noge pa gotova prćija. Do očeve smrti još i imaju mista u kući sva dica, al daborme ko smrdljivo žito, a kad otac sa dušom podili prćiju, borme najstariji sin veli: braćo i sestre, od danas je moja avlija, a vaša kapija, pa kud koji slatki moji.” (“Kome divojka kome krmača”)

“Teška je materina suza, ali teže od siročetove nema.” (“Zmaj, Šargaripko i Pepelko”)

“I sad je samo čekala kad će se on očitovati, jel makar su ko svoji od malena, opet je mislila da bi bio red, da on ko momak kaže prvu rič.” (“Gvozdene i zlatne ruke”)

“U starovinsko vrime salaši nisu bili jedan drugom nadohvat, jel se naši stari nisu dilili. O tome nije bilo ni divana da mlad čovik odbije čošu od očeve kuće, odkoraca sebi oklinak zemlje i udari sebi temelje čim je malo brkove zavrnio. Dok je dida živ, u kući drugi ne zapovida, a požene mu se sinovi i unučad, a pokadkad i prauučad. Sve je to na okupu i dida mora biti dobre pamte ako oće da zna svako čeljade uglavu. A moro je znati sve uprste, jel nije laka stvar očuvati pravdu u tolikoj kući, a brez nje nije bilo sloge. Znalo se uvijek tamo na čija će pleća pasti koja radnja i nije se našlo ko bi krste izvukao. Ko nije bio čovik na poslu, taj je za užinom našu privrmen pladanj. Snaje su se ređale iz nedilje u nedilju i uvijek se znalo koja je reduša, a koja je

stanarica, koja ima da napeče taj silni kriv i drži kuću u redu, a koja triba da se nastara za živinu i oko kuće. Ljudi su bili prosti al se na obraz pazilo. Nisu se lickali i kose potkusurivali, već su i muškarci puštili kosu da se može plesti pletenica. A ko će uvijek trčati berberu u varoš? Znalo se i to koja će snaja didi izmiti glavu, poiskati ga i noge mu oprati. Dakle, dok dida može sobom vladati, sve mora biti kako on kaže, a kad on zaklopi oči na njegov stoc sida nnajstariji sin, al se uvijek ostane na didovini, ne pravi svaki sebi salaš i ogradu.” (“Opaljen dida”)

U ovim pripovijetkama rado se “filozofira”, ali nenametljivo i uvijek polazeći od konkretnog primjera, duhovito s mnoštvo mudrih izreka i savjeta.

Život, ma kakav bio mora se odživjeti, a smrt je samo izmjena stanja, nužnost, konačni odmor:

“Dida - kaže taj prosijaku - tvoja svića je dogorila. - Dosta me je već i nadimila, možeš joj otkiniti žizak, kad već tako nevoljno tinja. Dok je plamen visoko šibo, kurtala te bilo, a sad nek je mir i blagoslov između nas - mirno kaže dida” (“Smrt i kum”)

“Kume - kaže ona stogodišnjaku - tvoja svića je dogorila. - A ti je onda utrni, jel dobar komad već i mene guši njezin dim. Utrni je kume, jel ako je u njoj loja nestalo, čime bi nadalje mazo tabane.” (“Smrt i kum”)

“Ej, al svit nije stvoren za jednog čovika. Nije se rodio u majke tako, kojem bi išlo sve kako on želi, pa ni svinjarčić nije mogo obaći ono što je moralo doći.” (“Gvozdene i zlatne ruke”)

“Ta jeste li vidili da digod nikne jedna travka za koju se ne nađe ko će je pasiti? Nema sunca brez osima!” (“Gvozdene i zlatne ruke”)

E kad čovik nikad neće početi od sebe, već uvijek voli od drugog čim je štogod teško.” (“Gvozdene i zlatne ruke”)

“A di bi ti da mlado bude ko staro? Svačem vrime isteče.” (“Kraljev i sluškinjin sin”)

Didaktika je također prisutna na svakom mjestu i pri svakom rješavanju problema što je nameće veliko životno iskustvo i prije svega želja za poukom mladih:

“E sinko moj nije dosta biti junak jedan dan. Ono je junak ko je danas dobar, sutra bolji.” (“Zelena grana”)

“E srića tvoja što se s babama ne tučem.” (“Zmaj, Šargaripko i Pepelko”)

“Al sad na posao, jel kome lipa rič ne pomaže, tu se zove batina upomoć a kome mi to ne pomaže, tom sikiru u čelo, jel koricu kruva nije zaslužio ko čako da mu padne s duda.” (“Poso za linčine”)

“Dico moja, više vridi jedna koliba od pruća i bubalja, ta i ovaj lip lad od ora samo kad je sloga i blagoslov među čeljadima.” (“Gvozdene i zlatne ruke”)

“Kome kuća gori taj diže graju.” (“Zmaj i pudar”)

“Konj ide na četiri noge, pa posrne, a kako ne bi čovik.” (“Zlatna patka i razlinkavi zec”)

“Kad se ko izmetne u kera, taj svog najviše mrzi.” (“Zelena grana”)

“Oćeš, nećeš, kad svit uzme na jezik, tog s mindraca ne skida priko noći.” (“Lažljivi Petar”)

“Nemoj slušati što vaške laju, već gledaj di ti noge staju.” (“Gvozdene i zlatne ruke”)

“Pijan i dite nikad ne lažu.” (“Kletve”)

Zanimljivo je i to da se povijesna zbivanja u ovim pripovijetkama nisu jače odrazila. Postoji samo izvjestan broj anegdota iz turskih vremena koju je pripovjedačka mašta pretopila i dala prizvuk legende. Priča o “Đurđinskoj gradini” jedan je od primjera narodnog interpretiranja povijesnih dogodovština preraslih u legendu. Obitelj Vidaković, prva austrijska plemenitaška kuća među Bunjevcima i njeni odnosi sa Bečom, nisu ostali bez komentara među pukom. Nedvosmisleno se vidi, da se nitko ne zavarava, da su i Vidakovići samo predvodnici puka koji ide od ratišta do ratišta za carske interese. Puk je, gledajući iz svoje perspektive, bez iluzija bio svjestan suštine zbivanja, te s distancom promatrao i procjenjivao povijesne činjenice.

U kontekstu povijesti nije na odmet spomenuti i jedan kuriozitet. Vujkov je publicirao i nekoliko kraćih anegdota, čije podrijetlo vodi iz banatskih sela naseljenih hrvatskim kajkavcima. Otkuda kajkavci u Banatu, pitanje je vrlo zanimljivo sa povijesnog, etnološkog i jezičnog stanovišta. Posebice zato jer se radi o malom broju stanovnika nekoliko sela, izoliranih u nacionalnom konglomeratu Vojvodine, i to u oblasti sa dominantnim srpskim i rumunjskim življem. U neprestanim migracijskim kretanjima izazvanim ratovima i potrebom obrane teritorija Carstva, Habsburgovci su stoljećima izvodili svoje političke i vojne kombinacije sa svim svojim južnoslavenskim podanicima. Tako je negdje u XVIII. stoljeću nekoliko regimenti hrvatskog šljivarskog plemstva s obiteljima ostalo u Banatu izdržavši ratove, osipanja i asimilacijske pritiske. Izolirani i malobrojni uspjeli su sačuvati svoja etnička obilježja i svoj jezik. Njihovo folklorno bogatstvo je veoma skromno, međutim, da je Vujkov naišao na njega znatno ranije, vjerojatno bi ga bilo i više. Ovako je njihov značaj više stvar dokumenta i kurioziteta, nego doprinos cjelokupnom fondu hrvatskih narodnih pripovijedaka.

Život pripovijedaka sastavni je i neophodni dio duhovnog života bunjevačkog puka. Iako glavne arterije života bunjevačkog življa kolaju i dalje po raštrkanim salašima i selima, povećanjem potrebe za gradom, prodiranjem manufakture, intenzivnim razvojem trgovine, gubi se ranija zatvorenost salašarskog života, pa je kao posljedica tih promjena došlo i do odumiranja pripovijedanja.

Stoga svaka pojedina zabilježena priča, kao i cjelokupni opus Balinta Vujkova ima kako književno, tako i etnološko, sociološko i antropološko značenje.

Literatura

- Vujkov, Balint: CVIĆE I KAMEN, bajka, vlastito izdanje, Subotica, 1938
*** BAĆ BODA IDE NA IZBORE, crtice, Hrvatska riječ, Subotica, 1945
*** DVA BORCA, novela, Hrvatska riječ, Subotica, 1948
*** BUNJEVAČKE NARODNE PRIPOVIJETKE, Hrvatska riječ, Subotica, 1951
*** HRVATSKE NARODNE PRIPOVIJETKE (bunjevačke), Sloga, Zagreb, 1957
*** ŠALJIVE NARODNE PRIPOVIJETKE (bunjevačke), Rukovet, Subotica, 1958

- *** HRVATSKE NARODNE PRIPOVIJETKE IZ VOJVODINE, Zenit, Subotica, 1960
- *** DO NEBA DRVO, hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine, Osvit, Subotica, 1963
- *** TICA ŽERAVICA, hrvatske narodne pripovijetke, Osvit, Subotica, 1964
- *** ČOBAN NADMUDRIO CAREVU KČER, narodna pripovijetka, Naša djeca, 1964
- *** ISKRE, hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke), Rukovet, 1971
- *** CVJETOVI MEČAVE, hrvatske narodne pripovijetke iz Mađarske, Rumunjske, Austrije i Čehoslovačke, Matica hrvatska, Zagreb, 1971
- *** PRAŠINA PO DUGAMA, Pripovijetke, Osvit, Subotica, 1971
- *** JABUKA S DUKATIMA, narodne pripovijetke, Osvit – NIP Subotičke novine, Subotica, 1986
- *** PRIPOVITKE, Hrvatske (bunjevačke) narodne pripovijetke, Žig, 1998
- *** MRSNE PRIPOVITKE, Osvit, Subotica, 1990
- RUKOVET, Časopis za književnost, umetnost i društvena pitanja, NIO "Subotičke novine", 1988

TALES AS FOLKLORE RICHES

(Summary)

The article is about Balint Vujkov, a writer from Subotica, Voivodina. He gathered and recorded Croatian folk tales, in particular those of Bunjevci, the Croats living in Voivodina. Thus he saved the memory and testimony of a superb narrative creativity which is an essential part of the spiritual life of Bunjevci.